

موسیقی رباعیات اصیل حکیم عمر خیام

احمد بیان

آهنگساز و پژوهشگر موسیقی در اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی نیشابور

مقدمه

پس از پذیرفتن پیشنهاد دوست ارجمند آقای دکتر جعفر آقایانی چاوشی درخصوص نوشتن مقاله‌ای موسیقایی برای رباعیات اصیل خیام، با تشریک مساعی هفت رباعی از رباعیات اصیل خیام انتخاب و پژوهش پیرامون نگارش آن انجام گرفت، رباعیاتی که روی آنها کار موسیقائی انجام گرفته است، همگی زبان حال همه کسانی هستند، که از بدو آفرینش درباره سرنوشت انسان و راز دهر به تفکر و تأمل پرداخته‌اند. اما آنچه که رباعیات خیام را جاودان کرده بی شک زیبایی و کوتاهی آن بوده است. مگر نه این است که زردشت، چند قرن پیش از خیام از اهورامزدا سؤال کرده که «در آغاز هستی و آفرینش چگونه پدیدار گشته است.» می‌بینیم که همین سؤال را بنحو جذابی خیام در رباعی زیر مطرح کرده است.

چون بحر وجود آمده بیرون ز نهفت؟ کس نیست که این گوهر تحقیق بسفت

هرکس سخنی از سر سودا گفته است زان روی که هست کس نمی‌داند گفت

بدیهی است که تاکنون هیچکس نتوانسته است این راز مرموز را بگشاید حتی دانشمندانی که عمر خود را در پی آن گذاشتند نیز موفق به این کار نشدند و از اینرو پیر نیشابور با علم به این نکته می‌گوید:

آنان که محیط فضل و آداب شدند در جمع کمال شمع اصحاب شدند

ره زین شب تاریک نبردند به روز گفتند فسانه‌ای و در خواب شدند

راز آفرینش جهان تنها راز ناگشوده آدمیان نیست. مرگ و پیری نیز از اسراری است

که آنان را سخت آزار می‌دهد چرا مرگ و پیری، بر زندگی حاکم است. چرا خرابی و ناخوشی در پی آبادانی و خوشی می‌آید سؤالی که قرن‌ها پیش از خیام در زبان کسانی چون گیل‌گمش جاری گردیده و ذهن آنها را بخود معطوف داشته است. خیام این تأمل فلسفی را چنین مطرح کرده است:

آن قصر که بر چرخ همی زد پهلوی
بر درگه آن شهان نهادندی روی
دیدم که بر کنگره‌اش فاخته‌ای
بنشسته و می‌گفت که کو کو کو کو

یا

ایکاش که جای آرمیدن بودی
یا این ره دور را رسیدن بودی
کاش در پی صد هزار سال از پس خاک
چون سبزه امید بردمیدن بودی

در گذشته دور عده‌ای که نتوانسته بودند برای این سؤال‌ها پاسخ دلخواه خود را بیابند چرخ و گردون را مورد سرزنش قرار می‌دادند و آن را مسئول تمام بدبختیهای خود می‌دانستند. اما خیام فیلسوف و ریاضیدان نمی‌تواند به این عقیده سخیف اعتقاد داشته باشد از اینرو همچون دانشمند آگاهی می‌گوید که چرخ را در این کار هیچگونه دخالتی نیست. زیرا او خود گرفتار قانون علیت می‌باشد و راهی برای تخطی از این گردش یا سرگردانی ندارد.

اجرام که ساکنان این ایوانند
اسباب تردد خردمندانند

هان تا سر رشته خرد گم نکنی
کانان که مدبرند سرگردانند

آری در این جهان تنها آدمی است که صاحب اراده می‌باشد و می‌تواند با تدبیر و اندیشه سرنوشت خود و جهان را تغییر دهد و خود و جامعه‌اش را از رنجهای جانکاه نجات دهد. خیام با علم به این حقیقت می‌گوید:

گر بر فلکم دست بدی چون یزدان
برداشتمی چنین فلک را ز میان

از نو فلک دگر چنان ساختمی
کآزاده به کام دل رسیدی آسان

برای اینکار باید تلاش کرد و از لحظه لحظه زندگی استفاده نمود

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم
این یکدم عمر را غنیمت شمیریم

فردا که ازین دیر کهن درگذریم
با هفت هزار سالگان سربه‌سریم

ذوق ادبی و شاعرانه خیام در کنار شخصیت علمی‌اش نیز قابل توجه و رباعیاتش در بین ایرانیان بویژه هنرمندان و هنردوستان از رنگ و بوی خاصی برخوردار است گرچه

بسیاری از رباعیات فقط منسوب به خیام است ولی چه بسا آهنگسازان ایرانی از قبیل آقایان شاهین فرهت و مصطفی کمال‌پور تراب و ... از سر تحقیق و ذوق قطعاتی ماندگار بر روی چندی از رباعیات انتخابی وی نوشته‌اند که بعید نیست باتوجه به نظریات جدید پژوهشگران برخی از آنها نیز از رباعیات اصیل خیام نباشند. در اینکه می‌توان روی بسیاری از اشعار منظوم من جمله رباعیات خیام موسیقی نوشت شکمی نیست ولی انتخاب شعری که بتوان موسیقی مناسب و هماهنگ با آن، چه از لحاظ تلفیق و چه از حیث محتوا خلق کرد کاری دشوار و گاهی غیرممکن است و یا عبارتی دیگر ارائه صورت و معنایی همگون، زمانی ممکن و مطلوب است که کلام از جوهر موسیقایی برخوردار باشد. چه بسا اشعاری هستند که از جهت فصاحت و بلاغت جذاب ولی مستعد تلفیق با موسیقی نمی‌باشند. از اینرو ممکن است آهنگساز از بین اشعار تقریباً مشابه شعری را برگزیند که در تلفیق با موسیقی زیباتر حتی اگر از نظر اعتبار کم‌رنگ‌تر باشد.

خوشبختانه رباعیات انتخاب شده نه تنها از نظر معنا بلکه از حیث تلفیق با موسیقی نیز مناسب بوده که ما آنها را در چهار قسمت برای ارکستر و خواننده نوشته و جهت چاپ در این ویژه‌نامه برای یک پیانو و خواننده تئور تنظیم کرده‌ایم.

باتوجه به محتوای رباعیات اول و دوم «مقام شور» برای این قسمت در نظر گرفته شده است. موسیقی قسمت دوم که دو رباعی بعدی را شامل است از «مُد ماهور» شروع گردیده و به «مقام چهارگاه» منتهی میگردد. در قسمت سوم که در واقع اوج قطعه می‌باشد «مُد همایون» و «مُد اصفهان» بکار گرفته که فراز و نشیب روحی گوینده رباعیات را بخوبی منعکس می‌کند. در قسمت چهارم یعنی قسمت پایانی مقاله از «مُد ماهور» استفاده گردیده تا حالت شادی و امید را تداعی نماید.

در خاتمه خوشحالم این کار مهم به عهده اینجانب که از اهالی نیشابور - شهر خیام می‌باشم محول شده است. امید است تا حدی دین خود را نسبت به حکیم نیشابور ادا کرده و رضایت خاطر هموطنان عزیز و بویژه دوست ارجمندم آقای دکتر چاوشی را فراهم کرده باشم. و نیز مراتب امتنان خود را از زحمات همسر خانم پروین علائی که در این کار همواره مرا یاری کردند ابراز می‌دارم.

مشخصات قسمت فنی این مقاله چنین است:
آهنگسازی، تنظیم و نت‌نویسی از: احمد بیان
خط نستعلیق از: مجید شایان

374

T. sa' le ga'n sar be sa im

Pno.

377

T.

Pno.

ایدوست بیایانم فردا نخوریم این یکدم عمر را غنیمت شمریم

ایدوست بیایانم فردا نخوریم

پسردا که از این دیر کهن بگذریم باهفت هزار سالگان بر سریم

باهفت هزار سالگان بر سریم

365

T. haft he za'r sa' le ga'n sar be sar rum

Pno.

368

T. far da' ke a zin dey re ko han

فردا که از این بزم کهن در گذریم

Pno.

371

T. dar go za rum ba haft he zar

با هفت هزار سالگان سپهر بزم

Pno.

357

T. in yek da me omr ra' qa ni

Pno.

359

مستردا که از این دیر کهن در گذرم

T. mat we morim far da' ke a zin

mf

Pno.

362

T. dey re ko han dar go za nim ba'

Pno.

The image displays a musical score for a piece titled "Four Quatrains by Omar Khayyam". The score is written for a Tenor (T) and Piano (Pno). The music is in a key with two sharps (D major) and a 4/4 time signature. The lyrics are in Persian, with some words in English transliteration. The score is divided into three systems, each with a measure number in a box: 350, 353, and 353. The first system includes the lyrics "da' na jo rim in yek da me omr" and the Persian text "این یکدم عمر را غنیمت شیم". The second system includes the lyrics "ra' qa ni mat we mo rim ey". The third system includes the lyrics "dus bi ya' ta' qa me far da' na jo rim". The piano accompaniment consists of chords and arpeggiated figures. Dynamics markings include *mp* and *mf*. A watermark "سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران" is visible in the background.

T. da' na jo rim in yek da me omr
این یکدم عمر را غنیمت شیم

Pno. *mp*

350

T. ra' qa ni mat we mo rim ey

Pno.

353

T. dus bi ya' ta' qa me far da' na jo rim
mf

Pno. *mf*

338

T.

Pno.

$\text{♩} = 100$

ای دوست بیایم فرودانخوریم

341

T.

Pno.

mp

344

T.

Pno.

mp

ey dust bi ya' ta' qa me far

129

T. az no fa la ki de gar che na'n

p

Pno.

132

T. sa'x ta mi ka' za' de be ka'

Pno.

135

T. me del re si di a' sa'n

Pno.

320

T. az no fa la ki

p

Pno.

323

T. de gar che na'n sa'x ta mi ka'

از نو فکده گر چنان نمانسته

Pno.

326

T. za' de be ka' me del re si di a' sa'n

کازاده بکام دل رسیدی آسان

Pno.

311

T. gar bar ja la kam dast bo di

mf

Pno.

314

T. chun yaz dan bar

Pno.

317

T. da'w ta mi cho nun fa lak ra' ze mi ya'n

Pno.

T. *mf*
bar fa la kam dast bo di chun yaz da'n

Pn. *mp*

305 T. bar da'w ta m:

کربکم دست بهی چون یزدان

Pno

308 T. cho nun fa lak ra' ze mi ya'n

برداشتی چنین گلک از میان

Pno

T.

Pno

292. * 293. * 294. * 295. *

Detailed description: This system contains measures 292 to 295. The vocal line (T.) is mostly blank. The piano accompaniment (Pno) features a complex rhythmic pattern with sixteenth notes and eighth notes. A large slur covers measures 293 and 294. Measure 294 includes the Persian word 'ساز' (saz) written above the staff.

T.

Pno

296. * 297. * 298. *

Detailed description: This system contains measures 296 to 298. The vocal line (T.) is blank. The piano accompaniment (Pno) continues with the rhythmic pattern. A dynamic marking of *p* (piano) is present in measure 297. A large slur covers measures 297 and 298.

T.

Pno

299. * 300. * 301. * 302. *

gar

pp

Detailed description: This system contains measures 299 to 302. The vocal line (T.) has a few notes in measure 301, with the Persian word 'gar' written below. The piano accompaniment (Pno) continues with the rhythmic pattern. A dynamic marking of *pp* (pianissimo) is present in measure 301. A large slur covers measures 301 and 302.

T.

Pno.

mp *cresc.*

287

T.

Pno.

p

290

T.

Pno.

p *cresc.* *mf* *cresc.*

The image displays a musical score for a vocal and piano piece. It is divided into three systems, each with a vocal line (T.) and a piano accompaniment (Pno.).

- System 1:** The vocal line (T.) begins at measure 275 with the lyrics "chun sab ze o mid bar da mi". The piano accompaniment (Pno.) starts with a *decresc.* marking and includes several *rit.* (ritardando) markings.
- System 2:** The vocal line (T.) begins at measure 278 with the lyrics "dan bu di". The piano accompaniment (Pno.) continues with a *decresc.* marking and includes several *rit.* markings.
- System 3:** The vocal line (T.) begins at measure 281 and is mostly blank. The piano accompaniment (Pno.) continues with a *p* (piano) marking and includes several *rit.* markings.

A large, faint watermark of a sunburst or floral pattern is visible in the center of the page, overlaid on the piano accompaniment staves.

264

T. in ra he dur ra re si dan bu di

Pno. *f* *decresc.*

269

T. ka aw az pe ye sad

Pno. *cresc.*

272

T. he zar sal az de le xak

Pno. *ff decresc.*

T. *p* *cresc.* ey

Pno

261

T. kaw ke ja ye a' ra mi

f

Pno.

263

T. dan bu di ya a

Pno

249

T. he zar sal az de le xa'k

Pno.

252

T. chun sab ze o mid bar da mi

چون سبزه امید بر دسین بودی

Pno.

255

T. dan bu di

Pno.

240

T. dan bu di ya a

با این که دور را رسیدن بودی

Pno.

243

T. in ra he dur ra re si dan bu di

Pno.

246

T. ka aw az pe ye sad

کاش از پی صد میرا سال از دل خاک

Pno.

231

T.

Pno.

p

234

T.

ای کاشک جای آسین نبوی

p cresc.

Pno.

237

T.

ey kaw ke ja ye a' ra mi

Pno.

321

I.

Pno.

mp

p *cresc.*

323

I.

Pno.

mp *cresc.*

mf

328

I.

Pno.

decresc.

mp

215

T.

Pno.

p *cresc.*

220. * *220.* * *220.* *

216

T.

Pno.

mp *cresc.* *mf*

220. * *220.* * *220.* *

219

T.

Pno.

decresc. *p* *cresc.*

220. * *220.* * *220.* *

T. sar gar da nand sar

Pno.

T. 207 gar da nand

Pno.

mp

T. 210 ♩ = 166

Pno.

p

T. *f* a' na'n ke mo dab

Pno. *mp*

198 T. be rand sar gar da nand a'

Pno.

201 T. na'n ke mo dab be rand sar gar da nand

Pno.

186

T. ta' sa re rew te ye xe rad gom na ko ni

Pno.

189

T. ha'h ta' sa re rew te ye xe rad

Pno.

192

T. gom na ko ni gom na ko ni

Pno.

The image displays a musical score for voice and piano. It consists of three systems, each with a vocal line (T.) and a piano accompaniment (Pno.).

System 1: The vocal line begins with a fermata over the first measure. The lyrics are "aj ra'm ke sa' ke na' ne in". The piano accompaniment features a complex rhythmic pattern with dynamic markings of *f*, *mf*, and *f*.

System 2: The vocal line starts at measure 180. The lyrics are "ey va' nand as ba' be ta rad". The piano accompaniment continues with dynamic markings of *mf*, *f*, and *mf*.

System 3: The vocal line starts at measure 183. The lyrics are "do de xe rad man da' nand ha'n". The piano accompaniment features dynamic markings of *f*, *mf*, and *f*.

A large, faint watermark is visible in the center of the page, reading "پرتال جامع علوم انسانی".

The image displays a musical score for a piece titled "Four Quatrains by Hakim Omar Khayyam". The score is written for a Tenor (T.) and Piano (Pno.). It consists of three systems of music, each with a vocal line and a piano accompaniment. The lyrics are in Persian. The first system starts at measure 165, the second at 171, and the third at 174. The piano accompaniment features complex rhythmic patterns and dynamic markings such as *f* (forte) and *mf* (mezzo-forte). A large, faint watermark of a geometric pattern is visible in the center of the page.

System 1 (Measures 165-168):
T. *f* aj ra'm ke sa'

System 2 (Measures 171-174):
T. ke na' ne in ey va' nand as
Pno. *f* *mf* *f*

System 3 (Measures 174-177):
T. ba' be ta rad do de xe rad man da' nand
Pno. *mf* *f* *mf*

150

T. ta' sa re rew te ye xe rad gom na ko ni

f

این ماسرشته خرد کم کنی!

Pno.

153

T. gom na ko ni

کم کنی!

mf

Pno.

156

T. a' na'n ke mo dab be rand sar

f

آیا که بدبزند سر کردند!

Pno.

141

T. *as ba' be ta rad do de xe rad*
اسباب تردد خوردند

Pno. *f mf f*

144

T. *man da' nand ha'n ta' sa re rew*
مان تا سرشته خوردم کنی!

Pno. *mf f*

147

T. *te ye xe rad gom na ko ni ha'n*

Pno. *mf*

132

T. ey va' nand as ba' be ta rad

اسباب تردد خردمندند

Pno. *mf* *f* *mf*

135

T. do de xe rad man da' nand aj

اجرام که سگان این ایوانند

Pno. *f* *mf* *f*

138

T. ra'm ke sa' ke na' ne in ey va' nand

اسباب تردد خردمندند

Pno. *mf* *f* *mf*

123

T. *ku ku ku ku ku*

Pno

126

T. *ku ku ku ku ku ku ku ku*

Pno *ff decresc.*

129

T. *aj ra'm ke sa' ke na' ne in*

Pno *mf f*

اجرام که سکنان این امونند

T. *fa ax te i di dam ke ba re*

دیدم که برکتش فاشه *f*

Pno. *decresc.* *f*

117 T. *ko ge re aw fa ax te i ben*

Pno.

120 T. *was te vo mi goft ke ku ku ku ku*

منبسته می گفت که کو کو کو کو

Pno. *mf* *mp*

T. *mf*
charx ha mi zad pah lu bar
بزرگ که آن بختان نماندند ز دُو

Pno.

108
T. *mf*
dar ga he an wa ha'n na ha' dan di ru

Pno. *mf*

111
T. *mf*
di dam ke ba re ko ge re aw

Pno. *mf* *decresc.*

دیدم که بر کُشتِ کُردش فاحشه ای

موسیقی رباعیات اصیل حکیم عمر خیام ۳۰۷

qasr ke bar charx ha mi zad pah lu

99 آن قصر که بر چرخ می زد پهلوی
bar dar ga he a'n wa ha'n na ha'

بر در که آن سحرش آن نهاد می زد

102 dan di ru a'n qasr ke bar

۳۰۸ فرهنگ، ویژه بزرگداشت خیام (۲)

87 $\text{♩} = 91$

T.

Pno.

mp

90

T.

Pno.

93

T.

Pno.

a'n

موسیقی رباہیات اصیل حکیم عمر خیام ۳۰۹

80

T. tand fa sa' ne i vo dar xa' wo dand

Pno.

81

T. gof tand fa sa' ne i vo da

mp

Pno.

mp

82

T. xa'b wo dand

Pno.

deciso.

گفتند فسانه است در خواب بشنید

71

T. ri ik na bor dand be ruz

روزین شب تاریک برودند بوز

Pno.

f *decesc.*

73

T. ra -- ah zin wa be ta ri ik na bor

را -- اه زین وا به تاریک نا بور

Pno.

mf

76

T. dand be ruz gof

داند به رuz گو

Pno.

f *decesc.*

روزین شب تاریک برودند بوز

65

T. *mp* dar jam e ka ma'l

در جمع کمال شمع اصحاب شسته

Pno. *f*

67

T. warn e as ha'b wo dand

Pno. *f*

69

T. ra - - - ah zin wa be ta

mf

Pno. *mf*

در جمع کمال شمع اصحاب شسته

T.

اما که محیی فضل آداب است

Pno.

61

T.

a' na'n ke mo hi

Pno.

f

3

63

T.

te faz lo a' da'b wo dand

Pno.

f

3

اما که محیی فضل آداب است

49

T. *run ze na hofl*

Pno. *mf*

52

T.

Pno.

55

T.

Pno. *p*

41

T. da' na ad goft chun

چون بجز وجود آمد به سیرون ز نبفت

Pno.

43

T. bah re vu jud a' ma de bi i run ze na hof t

mf.

Pno.

46

T. chun bah re vu jud a' ma de bi i

mf. decresc.

Pno.

چون بجز وجود آمد به سیرون ز نبفت

34

T. da gof last zán

زان روی که بت کس نینداند گفت

Pno. *f* *decresc.*

37

T. ruy ke hast zán

رُوی که هست زان

Pno. *f*

39

T. ruy ke ha ast kas ne mi

رُوی که ها است کاس نه می

Pno.

زان روی که بت کس نینداند گفت

T. go ha re tah qiq be soft har

بر کس سخن از بس سردگشت

Pho.

31 T. kas so xa ru har

Pho.

33 T. kas so xa ni az sa re so

Pho.

بر کس سخن از بس سردگشت

T. *kas ni i ist ke in*
کس نیست که این کو بر تحقیق نیست

Pno.

22 T. *go ha re tah qiq be soft kas*
go ha re tah qiq be soft kas *mf*

Pno. *mf*

25 T. *ni i ist ke in*
ni i ist ke in

Pno.

کس نیست که این کو بر تحقیق نیست

10

T. *mp* chun bah re vu jud

چون بحر وجود آمده بسیرون زینفت

Pno. *mp*

13

T. a' made bi i run ze na hof chun *mf*

ا' made bi i run ze na hof chun

Pno. *mf*

16

T. bah re vu jud a ma de bi i run ze na hof

bah re vu jud a ma de bi i run ze na hof

Pno.

چون بحر وجود آمده بسیرون زینفت

خیام
khayyam

احمد بیان
Ahmad Bayan

$\text{♩} = 146$

The image displays a musical score for the piece 'Khayyam' by Ahmad Bayan. The score is arranged in three systems, each featuring a Tenor (T.) part and a Piano (Pno.) part. The Tenor part is written in a single staff with a treble clef and a key signature of two flats. The Piano part is written in two staves (treble and bass clefs) with a key signature of two flats. The tempo is marked as $\text{♩} = 146$. The score includes dynamic markings such as *p* (piano) and *f* (forte). The music is characterized by a melodic line in the Tenor part and a more complex, rhythmic accompaniment in the Piano part. The score is presented in a clean, black-and-white format with a watermark in the background.

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل، جامعہ اسلامیہ اسلامیہ
پرنسپل، جامعہ اسلامیہ اسلامیہ